

Дискурс за етиката, етичните кодекси, етичните взаимоотношения, професионалната и библиотечната етика

Мария Младенова
mladenovamaria@abv.bg / УНИБИТ

*Две неща на света изпълват моята душа със
свещен трепет – звездното небе над главата
ми и нравственият закон вътре в нас.*

Имануел Кант

Възникване и предмет на науката етика. Основни етични категории

Според Цицерон Сократ е първият морален философ, защото свалил философията от небето на земята, у дома и на пазара, и обособил моралната философия. Платон дава по-нататъшен тласък в развитието ѝ в самостоятелен клон на философското познание. Аристотел е обаче бащата на етиката като своего рода „практическа философия”. Терминът „етика” се употребява от него за пръв път като синоним на учение за етоса или нравите, т.е. за нравите и обичаите, добродетелите и пороците като черти на характера на полиса. Очевидно, с въвеждането и утвърждаването на понятието „етика” от Аристотел, вече става дума за морала като рефлексия на нравствеността. Той образува и прилагателното етически, с което назовава цял клас човешки добродетели. Това са преди всичко етическите добродетели като отражение на нравите и обичаите. Той написва и първите трудове по етика: „Никомахова етика” в чест на баща си и сина си; „Евдемова етика” и „Голяма етика” (18, с. 136). Аристотел се опитва да обясни същността на етиката, свързвайки я с учението за разумната наслада, условие за която е развитието на добродетелите. Следната мисъл на Аристотел много точно изразява това негово схващане: „Щастливият живот и щастието се състоят в това да се живее добре. А да се живее добре означава да се живее добродетелно.” Като най-висша добродетел Аристотел издига справедливостта, но той я ограничава главно до спазването на законите. Приносът на Аристотел е безспорен, но въпреки това той е критикуван от А. Швайцер, който отбелязва: „Аристотел не създава етика. Той се ограничава до учението за добродетелите” (22, с. 130). Според Швайцер античната гръцка етика „не успява да изведе човека извън самия него”, поради което тя има „себичен характер” (22, с. 137).

Едва при римските стоици – Сенека, Епикур и Марк Аврелий, етиката придобива една от най-същностните си черти – човеколюбието, жертвата и себеотдаването; дълга да служиш в името на доброто и на другите.

„Златното правило” на нравствеността – справедливостта и човечността, се приписва на двама от седемте гръцки мъдреци: Питак от Митилена и Талес от Милет. На въпроса „Как бихте живели най-добре и най-справедливо?” Талес отговаря: „Ако сами не вършим

това, което осъждаме в другите” (10, с. 26). Много близки до „златното правило” са разсъжденията на Сократ, Платон и Аристотел, според които е по-добре да се изпита несправедливост, отколкото да се извърши.

Сенека в своите „Нравствени писма до Луцилий” създава афоризма: „Чакай от другия това, което ти сам желаеш на него” (16, с. 36).

Твърде близка до „златното правило” е и мисълта на Епиктет: „Това, което не желаеш на себе си, не пожелавай на другите” (2, с. 15).

По-късно стоиците налагат етиката като една от трите съставни части на философията паралелно с физиката и логиката. Така още в Древна Гърция етиката се обособява в границите на античната философия. Оттогава до днес нейният предмет и задачи продължават да бъдат едни и същи, но те се развиват и обогатяват, а етиката остава в структурата на философията.

Августин Блажени, който е една от най-важните личности в развитието на западното християнство и по-късно един от Отците на Църквата, е първият европейски мислител и учител, който включва „златното правило” в своята грандиозна философско-етическа система, в която доброто, произтичащо от любовта към Бога, се постулира като основен закон на нравствеността и духовен регулатор на човешкото поведение (6, с. 178). Човек трябва да обича ближния си, поради което той следва да спазва нравствените наставления по следния начин: „В отношенията и обръщенията с хората е достатъчно да се следва една от народните поговорки: на никому никога не прави нищо такова, което не желаеш на себе си” (13, с. 74).

Фактически Августин Блажени поставя началото на една плодотворна традиция при разглеждане на „златното правило” като основополагащ принцип на естественото право и естествената нравственост, чието наследство се вписва в метафизиката и етиката на новото време.

Възникването и развитието на християнството представлява един своеобразен връх в схващанията за етиката. Дори и крайните атеисти биха признали, че 10-те Божии заповеди са най-лаконичният, но и най-синтезиран израз на това, как човек трябва да постъпва спрямо другите хора. Те утвърждават тезата, че етиката се гради върху трите принципа: любов, жертва и дълг. Върху тях се базират и схващанията на един от най-видните изследователи на морала – Имануел Кант, според който най-голямото морално съвършенство на човека е да изпълнява своя дълг. За Кант първопричината за съществуването на етиката е вечният вътрешен стремеж на човека да се самоусъвършенства. За него етиката е наука за дължимото човешко поведение. В основата на учението му стои т.нар. „категоричен императив”, който е базова категория на етиката на Кант. Формулираният от него нравствен закон гласи: „Постъпвай така, че максимата на твоята воля (правилото, което ти следваш) да може да бъде същевременно фундамент на всеобщо морално законодателство (т.е. всички други хора да могат също да го следват)” (8, с. 234).

И така, моралът е предмет на изучаване от етиката, но моралът се изучава не само от етиката, а и от много други науки като изкуството, педагогиката, социологията, правото, медицината и др. Те също изучават етиката, но имат свой аспект на изучаване на морала – възпитателен, психологически, социален, правен, медицински и т.н. Предмет на етиката са и закономерностите на възникването и развитието на морала като обществено явление.

Чрез нормите на поведение, формирани в обществото, се регулират отношенията между хората. Нормите изразяват представите за дълга и дължимото и начините за превръщането на дължимото в реалност. Нравствените норми са резултат от практиката на много поколения. Те се създават в процеса на обществената практика, за да регулират поведението на хората. Благодарение на етичните норми човекът съзнава какво може и какво не може и не бива да прави, кое е добро и правилно, кое е осъдително и неморално. В същото време съществуват общочовешки морални норми, които се предават от поколение на поколение, от общество на общество.

Според Шатобриан „Моралът е основата на обществото”.

Етиката, като всяка наука, има свой понятиен апарат, който с времето се развива, усъвършенства и се обогатява с нови понятия и определения.

В хода на своето развитие етиката е утвърдила собствена система от категории, сред които основни са: добро (въведено от Платон); добродетел (Аристотел); дълг (централна категория при Кант); съвест, чест, достойнство, щастие, справедливост, отговорност, смисъл на живота. Всяка една от тези категории намира своето специфично проявление и в различните професии – било то в характера на изпълняваните от тях функции, или в професионалното им поведение към хората, които те обслужват.

Нормативна, приложна и професионална етика

С развитието на новоевропейската философия в етиката се обособяват т.нар. нормативна, приложна и професионална етика.

Предмет на *нормативната етика* са теоретичните проблеми, свързани с произхода, същността, структурата и функциите на морала, както и въпросите за това, как човекът е длъжен да постъпва в обществото (18, с. 137).

От средата на 50-те години на XX в. в САЩ започва да се развива едно ново направление в етиката – т.нар. *приложна етика*. Неговата цел е да се помогне при решаването на конкретни въпроси в различни житейски области и ситуации. Според К. Нешев „приложната етика е система от професионални етики, обслужваща квалифицираната дейност на едни или други специалисти, в една или друга област на разделението на труда” (12, с. 18). В тази дефиниция е налице отъждествяване на приложната с професионалната етика. Двете понятия обаче не са синоними, а са в отношение „общо към частно”. Приложната етика е по-всеобхватна и включва такива проблеми като разпределението на ограничените ресурси, експериментите върху животни и др., които са извън обсега на професионалната етика.

Като основна причина за появата на приложната етика К. Нешев сочи възникването на мощни социални движения в САЩ през 60-те години на XX в.: борбата срещу расизма, феминизма, движението за защита на животните, за опазването на околната среда и др. Френският автор С. Орукс предлага приложната етика да се нарича „модерна казуистика”. Така се акцентира върху една от най-характерните ѝ черти – разглеждане на конкретни, реални етични дилеми и търсене на начини за тяхното решаване.

Терминът „приложна етика” се употребява за първи път у нас от проф. В. Момов. Той отбелязва, че проблемите на приложната етика възникват и се поставят не от специалисти-етици, а от лекари, психолози, юристи, икономисти, социолози, еколози, етнологии и др. Те, упражнявайки своята професия, се натъкват на етични дилеми, за чието разрешаване се нуждаят от помощ. В. Момов логично заключава, че приложната етика „все по-тясно обвързва морала с въпросите на правото, политиката, икономиката, биологията, медицината” (11, с. 64).

Така етиците започнаха да играят още една социална роля: на съветници, които предлагат своите препоръки на лекари, учители, следователи, юристи, журналисти, библиотекари, мениджъри, бизнесмени, икономисти и др. Затова приложната етика се разглежда и като съвкупност от принципи, норми и правила, изпълняващи практическа функция, свързана с научаването от хората на необходимото поведение в конкретни ситуации, в определени сфери от дейността им, на различните видове професионален морал. Тя се състои от цялата поредица професионални етики, обслужващи квалифицираната дейност на едни или други специалисти от съответната професионална област. Приложното етическо познание е сферата на изучаване на професионалния морал: от етиката на науката до екологическата етика; от бизнес етиката до деловата, управленската или комуникативната етика; от биоетиката, биомедицинската етика до медицинската етика и деонтология; от компютърната етика до етика на роботите; от етиката на комуникациите до журналистическата етика; от учителската и педагогическата до спортната и други етики (18, с. 138) като библиотечната, стопанската и т.н.

Професионална етика

Според някои мнения съществуването на понятието „професионална етика” е безпредметно, тъй като се вписва в понятието „приложна етика”. Критиците не искат да разберат, че тя не създава никаква нова субкултура, нито пък претендира за отделна, особена нравственост в съответната професия. Нейната задача е да изясни същността на професионалния дълг, да регулира взаимоотношенията между професионалиста, от една страна, и обществото, клиентите и колегите, от друга. Тези свои задачи професионалната етика съчетава и с правилата, удовлетворяващи обществените очаквания от професията.

Но какво трябва да се разбира под професия?

Един от първите научни опити за дефиниране на понятието „професия” прави А. Флекснер през 1915 г. в една своя реч, озаглавена „Социалният работник професия ли е?”

Тук той посочва онези *характеристики*, които отличават професията от останалите човешки дейности, а именно:

- „1. Тя трябва да притежава и да създава система от такива *знания*, които да са с висока от обичайната сложност.
2. Да осигурява *теоретично* обхващане на явленията, с които се занимава.
3. Да прилага своите сложни теоретични знания при *практическото* решаване на човешки и социални проблеми.
4. Да се стреми да *усъвършенства* своята система от знания.
5. Да установява система *от критерии* за приемане, легитимна практика и нужното поведение на професионалистите.
6. Да бъде наситена с *алтруистичен* дух.
7. Да предава знанието на следващите поколения” (25, с. 226).

Едно от най-интересните тълкувания на етимологията на понятието „професия” дава бащата на съвременната социология Макс Вебер в книгата си „Протестантската етика и духът на капитализма” (4, с. 12). Според автора днешният смисъл на думата „професия” произхожда от превода на Библията от латински на немски език, който прави Мартин Лутер през XVI в. И този съвременен смисъл е дело на самия преводач. Немската дума, която Лутер е употребил „beruf” (професия), произхожда от „ruf”, което означава вик, призив, призоваване. В английския език аналогична е думата „calling” (от „call”, призив, призоваване, призвание). Очевидно е, че централният акцент се поставя върху призоваността, върху професията като „божия заповед, изискваща безпрекословно изпълнение” (4, с. 73). М. Вебер прави една историческа справка, в която посочва, че „в античните езици единствено в староеврейския има изрази с подобно съдържание” (4, с. 79). Преди Лутеровия превод, в своя сегашен светски смисъл думата „професия” не се среща в нито един от езиците, които днес разполагат с нея. От това М. Вебер прави извода, че онези езици, върху които протестантските библейски преводи са оказали влияние, са създали тази дума. А при които липсва подобно влияние, не я притежават или поне не в днешното ѝ значение. Следователно Лутерово творение е влагането на водещия *нравствен* елемент в смисъла на думата „професия”; на аспекта за *служене* и *дълг* като най-висш израз на любовта към ближния.

Според Уикипедия „професията е вид трудова дейност (служба или занятие), която изисква продължително и интензивно обучение и владене на специализирани знания и умения и обикновено се регулира от професионална организация, етически кодекс и процес на лицензиране и сертификация” (27).

Според друга гледна точка професиите се дефинират като дейности, при които дадено лице, което притежава специализирани знания или умения, предлага срещу заплащане на други лица или организации да прилага своите знания или умения в тяхна полза.

Въпреки че е една от най-древните, нашата професия става официално професия едва през 1876 г. За неин основател се приема М. Дюи, който през същата година обявява библиотечната работа за самостоятелна професия, а библиотекарите за специалисти, които са обединени от общи цели и интереси в своя собствена професионална асоциация. И още в първия брой на сп. „Library Journal” (от 1876 г.) Дюи публикува своята първа статия „Професия” (The Profession). Любопитно е, че в нея той веднага изтъква педагогическата й същност, посочва различията между работата на библиотекарите, на архивните и музейните работници, като убедително мотивира и необходимостта от професионално образование за работещите в библиотеките.

Поради това не е случайно, че именно в САЩ възникват за пръв път и се поставят на обсъждане проблеми не само на нашата професионална етика, но и на етиката в други професии (стопанска, медицинска, педагогическа и др.), които във времето се обособяват и се утвърждават като самостоятелни дисциплини на изучаване и преподаване.

Някои учени като В. В. Усов определят професионалната етика като „съвкупност от нравствени норми, понятия, съждения, оценки за начините на поведение, характерни за представителите на определени групи от обществото, обусловени от тяхната принадлежност към дадена професия” (21, с. 39).

Други, сред които е и В. Момов, тълкуват професионалната етика като „приложна наука, изучаваща нравствените ценности на човека в една или друга професионална област, където той изпълнява функциите на специалист, личност и обществен деятел. Тя изучава преди всичко професионалния морал, модификацията на общите нравствени принципи и специфичните, присъщи на даден вид труд изисквания, които създават нравствени рамки за творческото изпълнение на дадена професионална роля” (11, с. 53).

През последното десетилетие в теорията на етиката професионалната етика не се отделя в самостоятелен раздел, а се разглежда в раздела, посветен на приложната етика, макар да се отбелязва, че професионалната етика отчасти се пресича, и само отчасти е тъждествена с приложната етика. Според авторите на един от новите руски енциклопедични речници „професионалната етика конкретизира общите морални изисквания, прилагани в съответна професия, и се занимава главно с нормите и правилата за поведение” (23, с. 388).

Професионалната етика е и ценностно-нормативна теория за поведението на хората в дадена професия. Тя изследва, анализира, сравнява и систематизира по специфичен начин моралните норми и ценности в дадена професия. Особено важно е да се открият онези норми, които в най-голяма степен допринасят за постигане на крайните цели в конкретната професия.

Оценката на професионалното поведение се прави през призмата на категориите: „правилно-неправилно”, „добро-зло”, „полезно-вредно”, „справедливо-несправедливо” и т.н. Поведението, което в най-голяма степен допринася за постигане на общественозначимите цели на професията и съчетава интересите на всички страни, които

имат отношение към нея, се оценява като морално поведение на професионалиста, или като *дължимо поведение*. Затова в основата на професионалната етика обикновено се поставя категорията „професионален дълг”. Тя подчинява всички останали норми и изисквания към професията, които се създават и утвърждават в процесите на практическата дейност. Професионалната етика е сред най-важните фактори, които помагат на работещите в конкретна област да се впишат успешно в своята професия и в обществото.

Етичният кодекс – подредена и систематизирана съвкупност от ценностите и стандартите на професионалната етика

Особена роля за създаването и утвърждаването на професионалната етика играят професионалните асоциации. Те използват обединяващата си функция, за да осъществят трите основни задачи, които стоят пред тях: да осигурят професионална компетентност на своите членове и тяхното постоянно усъвършенстване; второ – да обединят хората от дадена професия в едно органично цяло; трето – да не противопоставят това органично цяло на другите професии или на обществото, а да го насочат към дейност, увеличаваща общественото добруване.

За да осъществят успешно своята дейност, тези сдружения на колеги професионалисти обикновено създават специален нравствен кодекс, в който етическите професионални ценности, норми и стандарти, задължения и права са ясно изградени и систематизирани.

Използването на понятието *кодекс* в сферата на етиката се прилага както в практиката, така и в теорията. Затова в „Словарь по этике” е отбелязано: „*кодекс морален* – набор от нравствени норми, предписани за изпълнение” (17, с. 131).

Кари дава следното определение за професионално-етичен кодекс: „Система от правила, целящи да предизвикат такова поведение у професионалистите в дадена професия, което би увеличило общественото доверие” (26, с. 273).

Моралните кодекси са едно от високите постижения на професионално-трудова традиция и възпитават професионалиста в съпричастност и съпринадлежност към определена общност от хора, чийто основен трудов признак е упражняването на обща професия.

По степен на императивност всички етични кодекси се разделят на *декларативни, препоръчителни и регламентиращи*.

Към първата група се отнасят тези кодекси, в които има свободно изявление на волята да се спазват редица морални норми и принципи.

В кодексите с препоръчителен характер са фиксирани задължителни норми за членовете на асоциацията. В тях настоятелно им се препоръчва какво те трябва да правят и да не правят.

Регламентиращ характер имат етичните кодекси, предвиждащи дисциплинарни санкции за нарушаване на принципите на професионалната етика. Затова към тези асоциации се създават дисциплинарни комитети, комисии по етиката, наблюдателни съвети и др.

Стремейки се да спечелят общественото доверие, професионално-етичните кодекси преследват и друга цел – професионалната автономност и привилегии, които са резултат от завоюваната обществена благосклонност. Основните *предимства* на професионално-етичните кодекси са следните:

1. Членовете на професията разбират по-добре моралните аспекти на своите задължения;
2. Абстрактните морални принципи се трансформират в конкретни правила, приложими към специфични ситуации;
3. Членовете като цяло действат по един по-стандартизиран начин в рамките на професията;
4. Има стандарт, образец за оценка на поведението на професионалистите;
5. Членовете могат по-добре да оценяват своята собствена работа;
6. Чрез професионално-етичния кодекс професията по-лесно може да информира обществото за своята етична ориентация;
7. Професионално-етичният кодекс служи като средство за защита на членовете, ако те са неоснователно критикувани.

Някои считат обаче, че писаният кодекс може да се окаже по-опасен в сравнение с липсата на кодекс въобще. Вероятно тук се има предвид сляпото следване на „буквата”, а не на „духа” на кодекса. Естествено е, че професионално-етичният кодекс не може да обхване всички ситуации, при които възниква етичен проблем. Това налага професионалистът да вложи своето морално отсъждане, ръководейки се от духа на кодекса. Ясно е, че и най-добрият кодекс не би постигнал целите си, ако професионалистите не притежават свой собствен механизъм за самоконтрол – съвестта си. По тази причина етичният кодекс не е универсално средство за решаване на етичните проблеми в професията и той не претендира за изчерпателност и всеобхватност. Но той помага в онези особени ситуации, където професионалистът е силно затруднен сам да вземе решение; където се сблъскват няколко противоположни интереса и има опасност да се направи неетичен избор.

Най-старото историческо доказателство за професионално-етичен кодекс е Хипократовата клетва (около 2000 г. пр.н.е.): „Primum non nocere!” („Преди всичко да не вредиш!”). Както в медицината и правото, така и в други области професионалната етика и професионално-етичните кодекси са се развивали *еволюционно*, отразявайки социалните промени и тези, настъпващи в самата професия.

Първият професионално-етичен кодекс се появява през 1794 г. в Англия, когато Томас Персивал предложил етичен кодекс за лекарите. В кодекса на Персивал, за разлика

от Хипократовата клетва и съществуващите в това време кодекси за честта на джентълмена, се излагали дъстатъчно ясно стандарти за поведение във вид на списък от номерирани „задължения”. Тези задължения много детайлно обосновавали уставната колективна отговорност на медицинската професия, свързани с грижите за болните (24, с. 12). Характерен за професионалната етика тук е фактът, че налагайки уставната отговорност, Персивал утвърждава също така и моралния авторитет на лекаря пред обществото, както и авторитета му пред работодателите – болничните попечители.

До 1910 г. само класическите професии – медицина, право, архитектура и някои други, имат професионално-етични кодекси. Първата световна война предизвиква залез в статуса на редица професионалисти. На това професиите отговарят чрез създаването на кодекси. Следователно през този период професионалната етика е била свързана главно със защита на професионалния статус. През 60-те години на XX в. настъпват социални промени, които налагат и нова роля на професионално-етичните кодекси: да гарантират *качеството* на извършваните услуги. Обществото става все по-взискателно и критично по отношение на това, което получава от професионалистите.

Етичните кодекси за библиотекари

Библиотечната професия и първоначалните етически представи за нея възникват едновременно с основаването на първите библиотеки. Още в манастирските библиотеки действали етически предписания за „раздаващите книги”, които първоначално имали „опазващ характер” по отношение на книгите (5, с. 4). Необходимо било да изминат няколко столетия, за да стане възможно нормите за етично поведение да залегнат в първите кодекси за професионална етика.

Кодексите за библиотечна етика са съвкупност от етически норми и постулати, изразени в систематизирана документална форма и приети от библиотечната общност с цел регулиране на етическите взаимоотношения, възникващи в процеса на осъществяване на библиотечната дейност.

Сега, от гледна точка на ИФЛА, етичният кодекс се явява, наред с Устава и политиката за развитие, необходим документ за дейността на професионалните библиотечни организации (14). Днес в света съществуват повече от 180 обществено-професионални библиотечни асоциации и 380 специализирани национални библиотечни асоциации. По данни на У. Кехлер кодекси имат 14,8% обществено-професионални национални библиотечни асоциации и 7,5% специализирани национални асоциации (9).

Първият кодекс за библиотечна етика е утвърден от АБА през 1938 г. (претърпял няколко поправки с цел осъвременяване през 1975, 1981, 1995 и последната е от 20.01.2008), а последният – през 2006 г. в Унгария. Периодът на създаване на голяма част от документите, регламентиращи етиката на библиотекарите, е краят на XX в. Седемнайсет страни приемат кодексите за библиотечната етика през 1990 г. От началото

на 2000 г. кодексите си по етика приемат 7 страни, сред които е и България (2002), който се нуждае от осъвременяване.

Интересен факт е, че дори обединения на библиотечни специалисти, основани в края на XIX в., пристъпват към приемане на етичен кодекс почти век по-късно. Така например Библиотечната асоциация в Англия, основана през 1877 г., утвърждава „Кодекс на етичните норми за библиотечните работници” едва през 1983 г. (редактиран е през 1996, 2006 г.). Библиотечната асоциация в Япония започва своята дейност през 1892 г., но етичният ѝ кодекс е приет през 1980 г. и досега не е редактиран. И тези случаи не са изолирани. Аналогични са ситуациите в Норвегия, Естония и други страни.

Освен степента на консолидация на професионалната общност една от причините за утвърждаването на голяма част от кодексите за библиотечна етика в края на XX в. става нарастването на ролята на информацията в условията на интензивно внедряване на ИКТ и формирането на информационно общество. Нараства и професионалната отговорност на посредниците на знанието, сред които водеща позиция имат библиотекарите.

Библиотечните общности сериозно размишляват над етическите си отговорности през последната четвърт на XX и началото на XXI в., сблъсквайки се с някои неизбежни проблеми, свързани с информатизацията на обществото. Появиха се такива важни международни документи като „Резолюция за ролята на библиотеките в съвременното общество” (Европарламент, 1998), в която се утвърждава „свободният достъп до информация за всички граждани” (15); „Заявление за библиотеките и интелектуалната свобода” (ИФЛА, 1999) (7, с. 84), където ИФЛА „призовава библиотеките и техните сътрудници да се придържат към принципа за интелектуална свобода, неограничения достъп до информация и свободата на изразяването, а също и да уважава частния живот на ползвателите на библиотеките” (7, с. 85).

По този начин, от една страна, съгласно тези документи библиотеките са задължени да се придържат към принципа за интелектуална свобода като учреждения, които са длъжни да я защитават, тъй като са създадени с цел съхранение и разпространение на информация. Разбира се, от друга страна, главен обект на библиотечната дейност е човекът и библиотекарят носи нравствена отговорност пред своите читатели.

Основните етически взаимоотношения в контекста на кодексите по библиотечна етика в различни страни

В основата на етичните кодекси са поставени значими цели, една от които е регулиране на етическите взаимоотношения, поради това че етиката е и форма за насочване на социалните отношения. Затова за нас е важно да познаваме същността на етическите отношения, в които встъпват библиотекарите.

Преди всичко те носят отговорност пред обществото, тъй като изпълняват значими социални функции. Затова първото устойчиво етическо взаимоотношение може да се определи като отношение *между библиотекаря и социума* (20). В същото време

библиотекарят има съществени отговорности пред читателите и ползвателите на библиотеката. Ежедневно, осъществявайки библиотечното обслужване, библиотекарят специалист влиза в отношения с читателите, които налагат определени изисквания към поведението му. Ето защо втората съвкупност от устойчиви етически взаимоотношения е *между библиотекарите и ползвателите*.

Библиотекарят работи в обкръжението на колеги и в своята ежедневна работа встъпва в отношения с тях, които носят етически характер. В същото време, работейки в библиотеката, библиотекарите неминуемо създават отношения и с редица институции. Поради това третата съвкупност от етически взаимоотношения е *между библиотекарите и колегите* и *между библиотекарите и институциите*.

Не по-малко важно е осъзнаването на библиотекарите за съответното им предназначение, за степента на своята лична отговорност, за ценностите и реалното признание на професията. Именно там, където обект на дейността е човекът, са необходими размишления за своята професия. При това те имат в голяма степен оценъчен характер, т.е. характер на етически отношения. Следователно те са още една съвкупност от взаимоотношения – това са отношения със самия себе си (представите за честта и достойнството, за своята професия). Условно тези взаимоотношения ще означа като „библиотекар – аз сам”.

И така, очертават се четири съвкупности от етически взаимоотношения, в които встъпват библиотечно-информационните специалисти. Затова ще се спра на тези взаимоотношения в аспектите, в които те присъстват в кодексите по библиотечна етика.

Взаимоотношенията „библиотекар – социум”

В основата на тези взаимоотношения са поставени целите и задачите от библиотечната дейност, които са обусловени от обществото и се възприемат от библиотекаря като *нравствен дълг* или отговорност пред обществото, които са обусловени от политическите условия и националния характер на страната. По правило документът, определящ тези отношения, има декларативен характер и практически уточнява мисията на библиотеките в конкретната страна, но вай-често тя е формулирана по приблизително еднакъв начин в редица страни.

Макар и условно, може да се конкретизират три устойчиви цели, към които се стремят библиотекарите при взаимоотношенията си със социума:

- да служат на благо на обществото и на отделните личности;
- да събират, съхраняват и предоставят знания;
- да осигуряват достъпност до информацията.

Тези задължения са отразени във всички етични кодекси, но варира само приоритетността:

- приоритет на интересите на нацията и обществото;
- приоритет на потребителя;

– приоритет на свободния достъп до информация (20, с. 6).

Любопитно е, че в „Етичния кодекс на библиотекарите” в Индонезия в 9 от 13 позиции ясно се подчертава задължението на библиотеките да служат приоритетно на „благодействието на обществото, нацията и страната” (3, с. 41).

Очевидно е, че за библиотекарите в Индонезия интересите на нацията в цялост стоят по-високо от интересите на ползвателите и институциите.

В „Етичния кодекс на библиотекарите” в Корея с голям патос се отбелязва отговорността пред обществото: „Пред библиотекарите... стоят сериозни задачи, свързани с развитието на обществото и предаване на наследството на човечеството. Тези задължения могат да се осъществят в пълна степен само при наличието на дълбоко осъзната отговорност и нравствена чувствителност във всички аспекти на професионалната дейност” (3, с. 48).

В цялост е необходимо да се отбележи, че правилата за взаимоотношенията „библиотекар – социум” присъстват в етичните кодекси на библиотекарите от всички страни.

Взаимоотношенията „библиотекар – ползвател”

Библиотеката като социален институт изпълнява социални функции и има определени задължения към обществото. Очевидно е, че ползвателите на библиотеките са представители на социума, поради което библиотекарят в своята работа има отговорности към тях, а библиотечното обслужване е немислимо без регулиране на взаимоотношенията между библиотекаря и читателите. Практически те ежедневно влизат в етически отношения, които винаги са в интерес на потребителите.

Във всичките етични кодекси за библиотекарите фигурират следните твърдения:

- удовлетворяване на потребностите на потребителите;
- равни права за всички ползватели;
- спазване на конфиденциалността на четенето и на личната им информация.

Въпросите за взаимоотношенията на библиотекаря с ползвателите заемат значително място във всички кодекси по библиотечна етика и това е естествено, тъй като в самата природа на библиотечната дейност отношенията „библиотекар – ползвател” са доминиращи.

Тези взаимоотношения налагат и спазването на няколко важни принципа:

- на приоритета на интересите на ползвателите;
- на недопустимост на користни подбуди;
- на свободата на четенето;
- на конфиденциалността,

съблюдаването на които е задължително. Тяхната същност, както и тази на принципите, свързани с останалите взаимоотношения, ще разгледам в следваща публикация.

Взаимоотношенията „библиотекар – колеги/учреждение”

Тези взаимоотношения са особено важни, тъй като библиотекарят почти винаги работи в обкръжението на колеги вътре в библиотеката. Тези взаимоотношения с колегите и библиотеката са също от областта на професионалната етика, или по-точно – те са в сферата на *корпоративната етика*, която е съвкупност от общи ценности, регулиращи отношенията вътре в дадена професионална или институционална група.

В литературата понятията професионална и корпоративна етика често се смесват, въпреки че имат различно съдържание и предназначение.

Корпоративната етика е система от морални принципи, оказващи регулиращо въздействие на отношенията вътре в една институционална група, организация или учреждение (например вътре в конкретна библиотека). Корпоративната етика регулира взаимоотношенията между представителите на различни професии, обединени от общността на трудовия колектив, работещи в една организация (университет, фирма, фондация и др.). Например „Етичен кодекс на работещите в УНИБИТ”.

Професионалната етика е система от морални принципи, норми и правила за поведение на специалистите вътре в една професионална група (например „Етичен кодекс на библиотекарите в Република България”). Професионалната етика конкретизира общите морални изисквания, приложени своеобразно в съответната професия (учители, архивисти, музейни работници и др.).

В основата на корпоративната етика за всяка професия са заложи изискванията за доброжелателно отношение към колегите, сътрудничество и защита на професионалната чест и авторитета на институцията, които са застъпени и в библиотечната етика (90, с. 73).

Например в „Кодекса от етически норми за библиотечните работници” в Литва е записано: „Библиотечният работник подкрепя своите колеги, уважава способностите им и им помага да излязат с чест от трудните ситуации, създавани в работата. Проблемите на една библиотека се решават между стените ѝ със съвместните усилия на целия колектив” (3, с. 49). От този цитат следва, че библиотекарите се придържат към принципите на корпоративната етика: колективът подкрепя своите колеги, за които от голямо значение са положителният имидж на професията и авторитетът на тяхната библиотека.

Както е известно, особено важни за успешната работа в библиотечния колектив са взаимното уважение, добронамереността, сътрудничеството. Поради това тези категории присъстват в етичните кодекси на библиотекарите във всички страни, защото е повече от ясно, че в библиотеката, само чрез работа в колектив, може да се осъществи високо качество на изпълнението на професионалните задачи.

За резултатното осъществяване на взаимоотношенията „библиотекар – колеги/учреждение” съществена предпоставка е успешното прилагане на следните принципи:

- за работа в екип;
- за сътрудничество с библиотечната система (национална и международна);

- за равни права на членовете на колектива;
- за уважение между персонала, чието системно съблюдаване води до висока степен на корпоративност и консолидация както на отделните библиотечни колективи, така и на библиотечната общност като цяло.

Взаимоотношенията „библиотекар – аз сам”

Самоидентификацията е необходимост от осъзнаване на своята роля, отговорности, социални очаквания по отношение на своя професионален статус и е наложителна черта за болшинството от професиите. Библиотечната професия се отнася към тези, в които обект на дейността е човекът. В тази ситуация самооценката става особено необходима. Въпросът „кой съм аз” е тясно свързан с въпроса „как ме възприемат”. Оговорът, както е известно, не е безразличен на никого.

Ясно е, че без положителна представа за себе си в обществото учителят, библиотекарят, актьорът, лекарят не могат да постигнат успешно осъществяване на своята дейност.

Сравнителният анализ на библиотечните кодекси в 32 страни от Европа, САЩ и Африка, направен от И. Трушина (20), показва, че в отношението „библиотекар – аз сам” влизат такива „етически категории като чест и достойнство, опазване авторитета на своята професия, самоусъвършенстване” (20, с. 42). Затова в тези взаимоотношения много съществено е спазването на два принципа:

- за достойнството и за самоусъвършенстването, които повишават професионалното самосъзнание на библиотечно-информационния специалист и неговата значимост пред социума.

Библиотечна етика

Всички разгледани дотук проблеми на етиката, етичните кодекси, основните етични взаимоотношения и споменатите принципи са предмет на изучаване от една сравнително нова учебна дисциплина за България, но със стари традиции в САЩ и Европа, чието наименование е библиотечна етика.

Според един от професионалните терминологични речници „библиотечната етика е научна библиотековедска дисциплина, появила се в резултат на интеграцията на библиотекознанието и етиката. Тя изучава нормите на поведение на библиотекаря на работното му място, спазването на които осигурява високо равнище на културата на обслужването на читателите” (19, с. 30).

Според Г. А. Алтухова „професионалната етика на библиотекаря е съвкупност от специфични изисквания и нравствени норми, необходими за изпълнението на професионалните му задължения, свързани с обслужването на потребителите на информация. Тя формира в библиотекаря понятия за собствения му професионален дълг и чест и създава навици за висока култура на поведение в библиотечната среда” (1, с. 12),

изградена в името на високопрофесионалното обслужване на потребителите на различни информационни ресурси.

Обект на библиотечната етика е професионалният морал като една от формите на професионалното съзнание на библиотечно-информационните специалисти.

Предмет на дисциплината са морално-нравствените ценности, норми, отношения и принципи в цялата библиотечна дейност.

Методологична основа на библиотечната етика са основните категории на философската етика, обект на която са моралът и нравствеността и са едни от най-важните страни в жизнената дейност на всяка личност.

В обсега на дисциплината влиза и изучаването на етическите аспекти на библиотечното общуване, което е характерна особеност на труда на библиотечно-информационните специалисти, контактуващи ежедневно с читатели, с колеги и с външни институции. Професионалният библиотекар трябва да бъде виртуоз в общуването, за което от особена важност са познанията му по риторика, изграждащи умения и навици да се комуникира по нейните закони, както и спазването на речевия етикет.

В кръга на библиотечната етика е и изучаването на проблемите, свързани с етиката на слушането, тъй като за библиотекаря е особено важно не само да умее да говори добре, но и да слуша тези, които му говорят. Неслучайно една японска мъдрост казва: „Да умееш да говориш е хубаво, но да умееш да слушаш е още по-хубаво.”

В сферата на дисциплината се застъпват и връзките на етиката с етикета и ролята му в деловото общуване: правилата на служебния етикет в библиотечната среда, маниерите в поведението на библиотекаря, съблюдаването на етикета в облеклото и външния му вид, както и неговият имидж, ролята му при етичното решаване на конфликтите, а също и някои въпроси на компютърната етика и на тази в интернет пространството.

Като учебна дисциплина има амбицията да даде на бъдещите библиотекари ключа за адекватно поведение в условията на работната среда, която непрекъснато се усложнява от глобализацията, от динамиката в новата парадигма на информационното обслужване и от все по-бързото навлизане на новите достижения на информационните технологии във всички видове и типове библиотеки.

Очевидно е, че периметърът на дисциплината библиотечна етика е доста широк, а темите – интересни и благодатни, но слабо разработени в професионалната ни литература. Затова мисля, че ще бъде полезно за нашата интелигентна и хуманна общност, ако в бъдеще въпросите на нашата професионална етика се срещат по-често на страниците на ББИА онлайн.

Ключови думи: библиотечна етика, етика, етични взаимоотношения, етични кодекси, професионална етика.

Библиография

1. Алтухова, Г. А. Профессиональная этика библиотекаря. – Москва : МГУКИ, 2000. – 102 с.

2. **Афоризмы** Эпиктета. – СПб, 1991, с. 15.
3. **Библиотечная** этика в странах мира. / Сост. В. Р. Фирсов, И. А. Трушина. – СПб : Рос. нац. библ., 2002. – 156 с.
4. **Вебер**, М. Протестантската етика и духът на капитализма. – София, 1993, с. 72.
5. **Дворкина**, М. Я. Этические аспекты свободного доступа к информации в библиотеке. // *Мир библиотек сегодня*, вып. 2, 1995, с. 11–24.
6. **Жилсон**, Е., Ф. Бьонер. Християнската философия. / Прев. от нем. Цочо Бояджиев, Г. Каприв. – София, 1994, с. 178.
7. **Заявление** о библиотеках и интеллектуальной свободе. // *Информационно-библиотечная сфера : Международные акты и рекомендации*. – Москва, 2001, с. 84–85.
8. **Кант**, И. Основы на метафизиката на нравите. – София, 1983, с. 234.
9. **Кехлер**, У. Национальные библиотечные ассоциации : Различия в целях, как они отражены в кодексах этики. // *Современные проблемы библиотечной и информационной этики*. – СПб, 2006, с. 26–38.
10. **Лаерций**. Животът на философите. / Прев. от старогр. Т. Томов. – София, 1985, с. 26.
11. **Момов**, В. и др. Приложна етика. – София, 1988, с. 64.
12. **Нешев**, К. Въведение в етиката. – София, 1992, с. 18.
13. **Радев**, Р. Средновековна философия. – София, 1994, с. 74.
14. **Разработка** политики и процедур для библиотечной ассоциации. // *Нормативно-правовое обеспечение деятельности общественно-профессиональных библиотечных организаций в зарубежных странах*. – Москва, 2001, с. 157–166.
15. **Резолюция** о роли библиотек в современном обществе. // *Информационно-библиотечная сфера : Международные акты и рекомендации*. – Москва, 2001, с. 44–51.
16. **Сенека**. Нравственные письма к Луцилию. – Москва, 1986, с. 36.
17. **Словарь** по этике. / Под ред. И. С. Кона. – Москва : Политиздат, 1983. – 445 с.
18. **Станков**, Д. Нов речник по морал и етика. – 2. доп. изд. – София, 2008. – 847 с.
19. **Терминологически** словарь по библиотечному делу и смежным отраслям. – Москва, 1995, с. 30.
20. **Трушина**, Ирина. Этика библиотекаря : Моральный закон внутри нас : Опыт разных стран. – Москва, 2008. – 272 с.
21. **Усов**, В. В. Профессиональная этика. – Москва, 1990, с. 39.
22. **Швайцер**, А. Культура и етика. – София, 1990, с. 130; с. 137.
23. **Этика** : Энцикл. словарь. / Под ред. Р. Г. Апрексяна, А. А. Гусейнова. – Москва, 2001, с. 388.
24. **Baker**, R. Codes of Ethics : Some History. // *Perspectives on the Profession*, V. 19, 1999, N 1, p. 10–15.
25. **Johnson**, O. Business judgement audit judgement : The legal distinction. // *Accounting Organization and Society*, V. 17, 1992, N 3–4, p. 226.
26. **Mathews**, M., M. Perera. Accounting theory and development. – London, 1991, p. 273.
27. <http://bg.wikipedia.org/w/index.php?title=Професия&oldid=4890611>